

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ СУСПІЛЬСТВА

Збірник наукових праць

Випуск 10 (21)

Київ – 2018

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ**СУСПІЛЬСТВА**

Збірник наукових
праць.

Випуск 10 (21)

Наукове фахове видання.
Внесено до Переліку
наукових фахових видань
України, наказ
МОН України № 747
від 13.07.2015 р.
ISSN 2078-6948

ЗМІСТ***О. Іваненко, В. Казаков***

Практики метатеоретизування:

Рітцер, Вебер, Аррігі, Гедстрьом 11

В. Резнік

Реконцептуалізація легітимації у контексті

теорії структурації Е. Гіденса 28

І. Мариніч

Метатеоретизування як форма епістемологічної

рефлексії: виклики цифрової епохи 39

Л. Бевзенко

Інтегративні соціологічні концепції як наукова рамка

для менеджерських когнітивних моделей 53

В. Гусак

Типізація дій і діяча в теорії соціального конструктивізму ... 70

В. Степаненко

Громадянське суспільство в Україні:

концепти розвитку та владні конфігурації 80

РЕКОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЛЕГІТИМАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СТРУКТУРАЦІЇ Е.ГІДЕНСА

У статті розглядається реконцептуалізація феномену легітимації у контексті теорії структурації Е.Гіденса. Ця теорія пояснює легітимацію в умовах структурних можливостей та обмежень (правил та ресурсів). Водночас теорія структурації вважає основою легітимації діяльність індивідів. Індивіди власними діями створюють структурні підстави легітимності.

Ключові слова: структурація, легітимація, практика, ресурси, правила

В статье рассматривается реконцептуализация феномена легитимации в контексте теории структурации Э.Гиденса. Эта теория объясняет легитимацию в условиях структурных возможностей и ограничений (правил и ресурсов). В то же время теория структурации считает основой легитимации деятельность индивидов. Индивиды собственными действиями создают структурные основания легитимности.

Ключевые слова: структурация, легитимация, практика, ресурсы, правила.

The central theme of the paper is the reconceptualisation of legitimation phenomenon in the context of A. Giddens's structuration theory. This theory explains the legitimation in terms of structural opportunities and constraints (rules and resources). At the same time, structuration theory considers the activity of individuals to be the basis for legitimation. Individuals create a structural basis for legitimacy by their own actions.

Keywords: structuration, legitimation, practice, resources, rules.

Реінтерпретація легітимації у теоретизуванні Е.Гіденса не завжди привертала увагу дослідників цієї проблематики в Україні. Гіденсове трактування легітимації радше не зауважувалося в відповідних оглядах та аналізах [8; 10; 11; 16]. Іноді цей складник теоретичного доробку Гіденса згадувався, аналізувався і використовувався у контекстах різних дослідницьких завдань [12 с. 207–214; 13; 14, с. 26–27]. Але в цих випадках зазвичай не бралися до уваги вкрай важливі інтер-

претації Гіденсової реконцептуалізації легітимації іншими теоретиками [19, р. 519–539]. Ця нереалізована можливість виправдовує поновлення спроби з'ясувати особливості Гіденсового трактування легітимації у межах цієї статті.

Гіденс реконцептуалізував легітимацію в межах власної теорії структурації. Він прагнув переосмислити і подолати дилему методологічного об'єктивізму і суб'єктивізму в соціологічному теоретизуванні, що виявляла себе взаємовиключними відповідями на запитання: що є первинним – дія чи структура, дієвець чи суспільство?

Теоретичні перспективи функціоналізму та структуралізму наголошували перевагу соціального цілого, структури, системи над дієвцями й дією [5; 9]. З цього погляду, соціальні інституції як структурні вияви суспільства передують існуванню будь-якого індивіда, існують незалежно від нього та накладають обмеження на його діяльність. Натомість теоретичні перспективи інтеракціонізму, феноменології та етно-методології вважали первинними чинниками конституювання соціальної реальності дію, дієвця і значення [2; 3; 7; 17]. Гіденс критично оцінив зміст цих та інших версій теоретизування, визначив їх недоліки та переваги. Він дійшов думки про доцільність взаємного доповнення антагоністичних теоретичних підходів: «Спосіб прокласти місток між “структурним” та “дієвим” підходами полягає в усвідомленні того, що ми активно будуюмо і перебудовуємо соціальну структуру в процесі нашої повсякденної діяльності» [4, с. 651]. Відтак предмет соціальних наук має становити не досвід індивідуального дієвця, не існування певної форми соціетальної тотальності, а передусім – соціальні практики, упорядковані в просторі та часі [1, с. 40]. Під соціальними практиками тут розуміються рутинні дії, що до них звично і щоденно вдаються люди впродовж повсякденної соціальної діяльності. У повторюваності практик як рутинних дій вбачається передумова репродукованості та відновлюваності структуральних властивостей соціальної діяльності. У повсякденних діях і рутинях при взаємодії дієвців у контексті співприсутності ними використовуються правила та ресурси, що конституують соціальну структуру суспільства загалом. Через використання правил та ресурсів як можливостей та обмежень

дій соціальна структура (ре)продукується і трансформується в повсякденній поведінці людей у перебігу їхніх взаємодій.

Діяльність Гіденс розглядає як безперервний процес, у перебігу якого відбувається свідоме відстеження дієвцями своїх дій та дій свого безпосереднього оточення. Але деякі обставини дій залишаються непізнаними, а окремі ненавмисні наслідки їх – неочікуваними й непередбачуваними. Різну міру осмисленості дієвцями їхньої власної діяльності у теорії структурації увиразнено поняттями дискурсивної та практичної свідомості. Дискурсивна свідомість трактується як складник психіки дієвця, що має здатність раціоналізувати – приписувати виразні і логічні підстави його власним діям та діям інших. Феномен практичної свідомості детально і ретельно досліджено в межах феноменології та етнометодології [2; 3; 17]. Ідеться про імпліцитний запас здебільшого не артикульованих знань дієвця, накопичений у перебігу його взаємодій, які він неявно і постійно використовує, щоб діяти в ситуаціях та інтерпретувати різні спостережувані події за їх контекстом. Гіденс здійснив спробу концептуально відокремити цей тип свідомості від дискурсивної свідомості як раціональних розмірковувань, здійснюваних через логічні висновки, та від несвідомого. Своєю чергою, Гіденсове пояснення несвідомого складника психіки цілком оперте на психоаналітичне трактування його як неусвідомленого набору процесів для отримання “почуття довіри” при взаємодії з іншими [18]. Ідеться про наголос на нерелеванному бажанні підтримувати власну онтологічну безпеку або відчуття довіри, що виникає внаслідок здатності зменшити власну тривожність у соціальних відносинах шляхом якихось дій.

У підсумку навзамін усталеної психоаналітичної концептуальної тріади “super-ego (над-Я) – ego (моє “Я”) – id (воно)” запропоновано альтернативну тріаду «дискурсивна свідомість – практична свідомість – підсвідомі мотиви / пізнавальна здатність» [1, с. 46]. Свого часу в теорії психоаналізу постулювалася наявність перепон між усвідомлюваним ego та неусвідомлюваним id [15]. Подібно до цього психоаналітичного постулату, Гіденс зауважує перепони між практичною свідомістю і несвідомим. Натомість за його твердженням, «між

дискурсивною і практичною свідомістю не існує перепон; йдеться лише про розбіжність між тим, що може бути сказано, і тим, що зазвичай роблять» [1, с. 46]. Ця розбіжність між сказаним і зробленим давно привертає увагу соціологів та соціальних психологів (“парадокс Лап’єра”). За обмеження предмета емпіричного аналізу виключно цариною дискурсивних висловлювань людей, навіть у разі їх логічності та розумності, втрачається можливість урахування людських знань і досвіду на рівні практичної свідомості. Відтак вивчення останньої наголошене Гіденсом як невіддільний складник дослідницької роботи в соціології.

Окрім поняття дії, у теорії структурації реінтерпретовано також поняття структури (рис. 1).

Цим поняттям позначено правила та ресурси, що не лише обмежують, але й уможливають дії. Правилком вважається свого роду генералізована процедура, методика, техніка або й формула дій у різних ситуаціях. Виокремлено два типи правил: 1) нормативні правила, що перетворюються на знаряддя легітимації, оскільки вони уможливають сприйняття дієвцями певних речей як правильних та належних; 2) інтерпретативні правила, що використовуються для створення сигніфі-

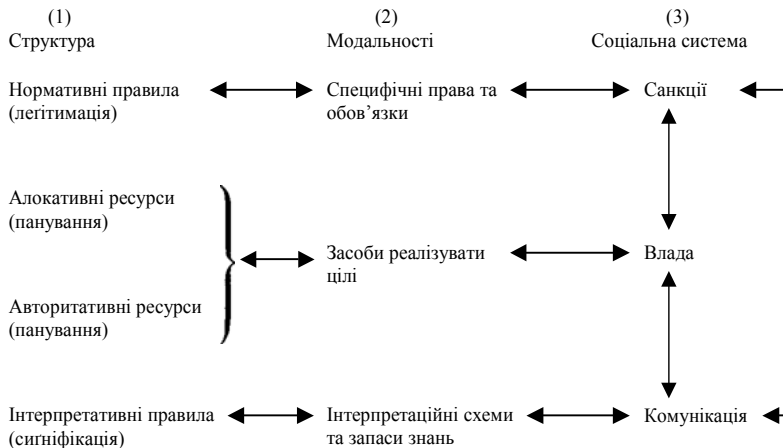

Рис. 1. Соціальна структура, соціальна система та умови зв'язку у теорії структурації Е.Гіденса [19, с. 525]

кації або значущих символічних систем, оскільки вони надають дієвцям спосіб бачення та інтерпретації подій. Відповідно ці два типи правил забезпечують два типи опосередковуючих процесів у контексті соціальних відносин: 1) нормативний процес – створення прав та обов'язків дієвців; 2) інтерпретативний процес – інтепретацію або створення схем та запасів знань дієвців.

Натомість ресурси у теорії структурації трактуються як засоби, до яких вдаються дієвці для досягнення успіху у взаємодіях. Призначення ресурсів полягає у забезпеченні панування одних дієвців для формування дій інших дієвців. Виокремлено два різні типи ресурсів: а) алокативні ресурси, що становлять певні можливості здійснювати перетворення на підставі розпорядження матеріальними об'єктами (сировиною, землею, обладнанням, товарами), речами тощо; б) авторитативні ресурси, або повноваження, що передбачають організаційну спроможність керувати, командувати іншими людьми, діяти успішно у ситуаціях взаємодії, контролювати її моделі. Тобто алокативні ресурси похідні від управлінського контролю за розподілом матеріальних продуктів та інших елементів матеріального світу, а авторитативні виникають внаслідок накопичення досвіду та повноважень координації людської діяльності.

За твердженням Гіденса, застосовність усіх цих типів правил та ресурсів у межах взаємодії дієвців як соціальної системи опосередковують три модальності – їхні права та обов'язки, засоби досягнення цілей, схеми інтерпретації та запаси знань. Зазначені модальності використовуються для: а) генерування та мобілізації влади, яка дає можливість деяким дієвцям керувати іншими; б) затвердження норм, які, своєю чергою, дозволять дієвцям санкціонувати інших дієвців за відповідність або невідповідність їхніх дій цим нормам; в) створення та використання схем інтерпретації, які уможливають дієвцям комунікацію одне з одним.

Своєю чергою, соціальні системи трактовано як взаємодії між дієвцями або колективами, зорганізовані та відтворювані у вигляді регулярних соціальних практик. Вияви соціальної системності взаємодій вбачаються у комунікації, владі та санкціонуванні в їхніх межах. Здійснення влади можливе через

комунікацію та санкціонування. З іншого боку, влада використовується для забезпечення системи комунікації та увиразнення певного набору прав і обов'язків як передумови вжитку санкцій.

Правила та ресурси залучаються дієвцями при (ре)продукуванні соціальних систем рекурсивно. Рекурсивність залучення правил та ресурсів у дію дієвця – зверненість його до структурних наслідків попередньої діяльності як до підстави своїх подальших дій. Коли дієвці взаємодіють у рамках соціальної системи, вони можуть (ре)продукувати або трансформувати правила та ресурси через свої модальності. Правила уточнюються, увиразнюються, змінюються, створюються, скасовуються, розширюють або звужують царину своєї чинності. Ресурси поглинаються, вичерпуються, накопичуються, створюються, видозмінюються, обмінюються. І оскільки мініливими є всі види ресурсів та правил, включно із нормативними критеріями легітимації та інтерпретативними кодами сигніфікації, як складники соціальної структури, остання вважається трансформативною. Загалом Гіденсове виокремлення різних типів правил і ресурсів як складників соціальної структури, модальностей, а також влади, комунікації та санкцій як виявів системи соціальної взаємодії – аналітична умовність. Адже в реальному житті всі зазначені феномени і процеси існують одночасно і невіддільно одне від одного.

Одне із основних положень теорії структуризації становить принцип дуальності (двоєдності) структури: правила і ресурси, якими індивіди керуються в межах взаємодії, треба розглядати одночасно і як засоби продукування соціального життя через невинну діяльність, і як продукти, створювані та відтворювані цією діяльністю. Дуальність структури витлумачено як головну підвалину тривалості та наступності соціального репродукування в часі і просторі. Намагаючись пояснити це положення, Гіденс прагне довести, що поведінка індивідуальних дієвців репродукує структуральні властивості великих соціальних спільнот. Згідно з теорією структуризації, мить продукування дії є одночасно миттю її репродукування в контексті повсякденної соціальної життєдіяльності та конструювання відповідної соціальної практики як частини відносин суспільства.

Винесене у назву теорії Гіденса поняття “структурацій” означає умови, що контролюють цілісність або зміну структур у перебігу діяльності, а отже, керують репродукуванням соціальних систем. Структура, що незалежно від часу та простору стало репродукується як певне поєднання правил і ресурсів, існує у вигляді “відбитків” у пам’яті дівця і виявляється у відтворюваній ним соціальній практиці. Це означає, що структура не існує незалежно від знань дівця стосовно процесу його власної повсякденної діяльності. Тобто дівців і структури немає сенсу розглядати окремо одне від одного. Відтак у контексті теорії структурації дихотомія дія/структура відбиває дуальність однієї соціальної реальності, а не дуалізм виокремлених мікро- та макросоціальної реальностей.

Вбудованість безпосередніх мікросоціальних взаємодій між людьми в систему більш масштабних просторово-часових інституційних утворень Гіденс концептуалізує як взаємозв’язок між соціальною і системною інтеграцією. При цьому соціальну інтеграцію трактовано як взаємодію дівців за умов їх співприсутності на особистісному рівні. Натомість системна інтеграція розглядається як опосередкована взаємодія між індивідуальними або колективними дівцями у розширених просторово-часових проміжках. Щільність соціальної інтеграції вища порівняно із системною інтеграцією, але остання ширша за масштабами і охоплює першу. Загалом інтеграція розглядається як впорядковані зв’язки, взаємні обміни або взаємність практик індивідуальних та колективних дівців.

Легітимацію в теорії структурації визначено як одну із характеристик дуальності структури поряд та у зв’язку із пануванням та сигніфікацією (рис. 2).

Ознаки процесів сигніфікації та легітимації як характеристик дуальності структури свого часу були описані Марксом ще до того, як у науковому обігу запровадилися відповідні сучасні терміни для позначення їх:

«Люди самі роблять свою історію, але вони роблять її не так, як їм спаде на думку, при обставинах, що їх не самі вони вибрали, а що безпосередньо вже є, дані їм і перейшли від минулого. Традиції всіх мертвих поколінь тяжіють, як кошмар, над умами живих. І якраз тоді, коли люди нібито тільки тим і зайняті, що переробляють себе та навколишній світ і

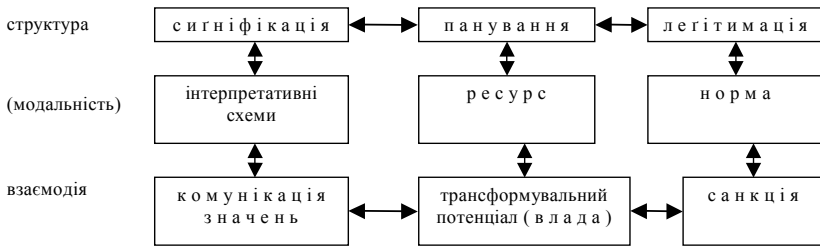

Рис. 2. Характеристики дуальності структури [1, с. 75]

створюють щось ще небувале, якраз в такі епохи революційних криз вони боязко вдаються до заклинань, викликаючи собі на допомогу духів минулого, запозичають у них імена, бойові лозунги, костюми, щоб у цьому освяченому давниною вбранні, цією запозиченою мовою розігравати нову сцену всесвітньої історії» [6, с. 113].

Ідеться про дії людей за умов досягнутого ними панування, що спрямовані на докорінне перетворення й оновлення соціальної дійсності. Але минуле – структурні наслідки попередньої діяльності – дається взяти у революційних перетворювальних і творчих діях. Згадані Марксом “обставини”, “традиції”, “мова”, “імена” та “лозунги” у Гіденсовій теорії структурації фігурують як різні типи правил та ресурсів, їх комбінацій, що конституують соціальну структуру. А зауважене Марксом вдавання “до заклинань”, викликання “собі на допомогу духів минулого”, запозичання “у них імен, бойових лозунгів, костюмів”, “освяченого давниною вбрання” та “мови” у термінах теорії структурації є ніщо інше, як тісно спряжені сигніфікація та легітимація. Тобто революційні дії сигніфікуються (означуються) за допомогою дореволюційних інтерпретувальних схем, правил і запасів знань. Так легше здійснити легітимацію цих революційних дій – уможливити їм легітимність як прийнятність для широкого загалу з огляду на принаймні частину усталених дореволюційних нормативних правил, що залишилися чинними і не скасованими за умов революції.

Сукупно сигніфікація, панування та легітимація розглядаються як складові соціальної інституціалізації – (ре)продукування соціальних інститутів. Відтак інституційні порядки

класифікуються за послідовністю та вагомістю залучення і комбінування різних типів правил та ресурсів у перебігу їх (ре)продукування:

S-D-L: символічні порядки / способи дискурсу;

D (повноваження)-S-L: політичні інститути;

D (розпорядження)-S-L: економічні інститути;

L-D-S: правові інститути;

де S = сигніфікація, D = панування, L = легітимація [1, с. 80].

Наведені Гіденсові формули (ре)продукування та класифікації соціальних інститутів згодом були презентовані у науковому дискурсі в більш деталізованому вигляді (див. *табл. 1*).

Схеми (ре)продукування символічного та інституційних порядків увиразнюють місце і роль легітимації в перебігу відповідних процесів. Легітимація довершує та усталює існування символічних порядків, політичну та економічну інституціалізацію, а також започатковує правову інституціоналізацію. Утім теорія структурації не обмежується увиразненням місця і ролі легітимації в (ре)продукуванні соціальної структури та інституціалізації. У цьому ж теоретичному контексті можна реінтерпретувати й механізм легітимації. З одного боку, дієвці використовують правила та ресурси для формування системи соціальної взаємодії для приведення її в

Таблиця 1

Типологія інститутів [19, с. 527]

Тип інституту	Ранговий порядок акценту на правилах та ресурсах, що задіяні при (ре)продукуванні інституту
Символічні порядки, або режими дискурсу та патерни комунікації	Використання правил інтерпретації (сигніфікація) у поєднанні з нормативними правилами (легітимація) та алокативними, а також авторитативними ресурсами (панування)
Політичні інститути	Використання авторитативних ресурсів (панування) у поєднанні з правилами інтерпретації (сигніфікація) та нормативними правилами (легітимація)
Економічні інститути	Використання алокативних ресурсів (панування) у поєднанні з правилами інтерпретації (сигніфікація) та нормативними правилами (легітимація)
Правові інститути	Використання нормативних правил (легітимація) у поєднанні з авторитативними та алокативними ресурсами (панування) та правилами інтерпретації (сигніфікація)

бажаний для себе формат. Зокрема, нормативні правила застосовуються як критерії легітимації дій дівців з огляду на відповідність їхнім правам та обов'язкам, правилам та ресурсам. З іншого боку, у перебігу конкретних соціальних взаємодій дівців використовуваними ними правилами та ресурсами як вияви соціальної структури теж можуть зазнавати трансформації. І не є винятком при цьому й нормативні правила, що застосовуються як критерії легітимації дій дівців з огляду на відповідність їхнім правам та обов'язкам. Тобто люди легітимують не лише з огляду на структурні можливості та обмеження, але й власними діями можуть створювати підстави легітимності.

Можна припустити, що мотиви легітимувannya людиною будь-чого можуть сягати своїми витокami її дискурсивної або практичної свідомості, а також несвідомого складника психіки. Відтак дослідження легітимації має охоплювати її раціоналізацію через дискурсивну свідомість, інтерпретацію через практичну свідомість, зв'язок із виявами тисків несвідомого. Тому для дослідника є інформативними і дискурсивно-логічними раціоналізації, і ситуаційно-контекстні інтерпретації людьми своїх легітимативних дій. А також, якщо це можливо, – їхні оприявлені несвідомі мотиви підтримання через ці легітимативні дії власної онтологічної безпеки через досягнення довірчості з іншими людьми для зменшення своєї тривожності у їхньому оточенні.

Загалом у контексті теорії структурації Е.Гіденса: 1) легітимація концептуалізована як одна із характеристик дуальності структури, тобто двоєдності правил і ресурсів, що водночас є: а) засобами виробництва та впорядкування соціальної життєдіяльності; б) продуктами останньої; 2) механізм легітимації може бути трактований як залучення у соціальні практики у перебігу безупинного взаємопородження дії та структури, у постійному взаємовпливі практичної та дискурсивної свідомості.

Література

1. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Энтони Гидденс; пер. с англ. – М.: Академ. проект, 2003. – 528 с.
2. Гусерль Е. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки / Едмунд Гусерль; пер. з нім. – К.: ППС-2002, 2009. – 356 с.

3. *Гарфінкел Г.* Дослідження з етнометодології / Гаролд Гарфінкел; пер. з англ. – К.: КУРС, 2005. – 340 с.

4. *Гіденс Е.* Соціологія / Ентоні Гіденс; пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 726 с.

5. *Леві-Строс К.* Структурна антропологія / Клод Леві-Строс; пер. з франц. – К.: Основи, 1997. – 387 с.

6. *Маркс К.* Вісімнадцяте Брюмера Луї Бонапарта / Карл Маркс, Фрідріх Енгельс // Твори; [пер. з 2-го рос. вид.]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – Т. 8. – С. 109–205.

7. *Мід Дж.Г.* Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Мід Дж.Г.; пер. з англ. – К.: Укр. Центр духов. культури, 2000. – 416 с.

8. *Мусієздов А.А.* Легітимація. Проблема места / А.А. Мусієздов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2000. – № 462. – С. 117–123. – (Серія “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”).

9. *Парсонс Т.* Соціальна структура і особистість / Толкот Парсонс; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2011. – 338 с.

10. *Попова И.М.* Соціальна практика як основа легітимації і согласія / И.М. Попова // Вісник Одеського національного університету. – 2003. – Т. 8, вип. 9. – С. 128–135.

11. *Попова І.* Соціологічний підхід до вивчення легітимності та легітимації. До постановки проблеми / Ірина Попова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 21–41.

12. *Резнік В.С.* Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії / В.С. Резнік – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 512 с.

13. *Середа О.О.* Легітимізація соціальної нерівності як чинник конституювання соціального порядку : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.03 / Середя Олена Олегівна. – К., 2004. – 220 с.

14. *Тур М.Г.* Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів: [монографія] / М.Г. Тур – К.: ПАРАПАН, 2006. – 396 с.

15. *Фройд З.* Вступ до психоаналізу. Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / Зігмунд Фройд; пер. з нім. – К.: Основи, 1998. – 709 с.

16. *Шульга А.* Легітимація и “легітимації”: феноменологічний аналіз / Александр Шульга – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 208 с.

17. *Шюц А.* Структури життєсвіту / Альфред Шюц, Томас Лукман; пер. з англ. – К.: Укр. Центр духов. культури, 2004. – 560 с.

18. *Еріксон Г. Э.* Дитство и общество / Эрик Г. Эріксон; пер. з англ. – Изд. 2-е, перераб. і доп. – Спб.: ИТД «Летний сад», 2000. – 416 с.

19. *Turner J.H.* The Structure of Sociological Theory / Jonathan H. Turner. — 5th ed. — Belmont, CA: Wadsworth, 1990. — 661 p.